

## ЗМІСТ

|                                                                                                                                                                                                                            |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Перелік скорочень .....                                                                                                                                                                                                    | 3  |
| Вступ .....                                                                                                                                                                                                                | 6  |
| <i>Розділ 1. Основи забезпечення цивільного захисту України</i> .....                                                                                                                                                      | 8  |
| 1.1. Історія виникнення та розвитку цивільного захисту<br>в Україні .....                                                                                                                                                  | 8  |
| 1.2. Розвиток та функціонування цивільного захисту<br>за кордоном .....                                                                                                                                                    | 17 |
| 1.3. Основи забезпечення цивільного захисту України .....                                                                                                                                                                  | 29 |
| <i>Розділ 2. Єдина державна система цивільного захисту<br/>та її складові</i> .....                                                                                                                                        | 36 |
| 2.1. Функціональні підсистеми єдиної державної системи<br>цивільного захисту .....                                                                                                                                         | 38 |
| 2.3. Режими функціонування єдиної державної системи<br>цивільного захисту .....                                                                                                                                            | 42 |
| <i>Розділ 3. Повноваження органів виконавчої влади, органів<br/>місцевого самоврядування, завдання та обов'язки суб'єктів<br/>господарювання, права та обов'язки громадян України<br/>у сфері цивільного захисту</i> ..... | 44 |
| 3.1. Повноваження Кабінету Міністрів України<br>у сфері цивільного захисту .....                                                                                                                                           | 44 |
| 3.2. Повноваження центрального органу виконавчої влади,<br>який забезпечує формування та реалізує державну<br>політику у сфері цивільного захисту .....                                                                    | 46 |

---

|                                                                                                                                      |            |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 3.3. Повноваження інших центральних органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту .....                                        | 70         |
| 3.4. Повноваження місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту .....                | 74         |
| 3.5. Завдання та обов'язки суб'єктів господарювання у сфері цивільного захисту .....                                                 | 81         |
| 3.6. Права та обов'язки громадян у сфері цивільного захисту .....                                                                    | 85         |
| <i>Розділ 4. Сили цивільного захисту .....</i>                                                                                       | <i>88</i>  |
| 4.1. Основні завдання та склад сил ЦЗ .....                                                                                          | 88         |
| <i>Розділ 5. Оповіщення та інформування суб'єктів забезпечення цивільного захисту .....</i>                                          | <i>116</i> |
| 5.1. Оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій .....                                                               | 116        |
| 5.2. Інформування у сфері цивільного захисту .....                                                                                   | 125        |
| <i>Розділ 6. Укриття населення в захисних спорудах цивільного захисту та евакуаційні заходи .....</i>                                | <i>127</i> |
| 6.1. Укриття населення в захисних спорудах ЦЗ .....                                                                                  | 127        |
| 6.2. Правила перебування в захисних спорудах .....                                                                                   | 137        |
| 6.3. Заходи з евакуації .....                                                                                                        | 138        |
| 6.4. Порядок проведення евакуації .....                                                                                              | 143        |
| <i>Розділ 7. Інженерний захист територій, радіаційний і хімічний захист .....</i>                                                    | <i>146</i> |
| 7.1. Інженерний захист територій .....                                                                                               | 146        |
| 7.2. Радіаційний і хімічний захист .....                                                                                             | 166        |
| <i>Розділ 8. Медичний, біологічний і психологічний захист, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення .....</i> | <i>178</i> |
| 8.1. Медичний захист, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення .....                                          | 178        |
| 8.2. Біологічний захист населення, тварин і рослин .....                                                                             | 181        |
| 8.3. Психологічний захист населення .....                                                                                            | 186        |

|                                                                                                                                             |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Розділ 9. Навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях .....                                                                            | 190 |
| 9.1. Організація навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях .....                                                                     | 190 |
| Розділ 10. Державне регулювання діяльності суб'єктів господарювання з питань цивільного захисту .....                                       | 199 |
| 10.1. Моніторинг і прогнозування надзвичайних ситуацій ...                                                                                  | 199 |
| 10.2. Державна стандартизація у сфері цивільного захисту ....                                                                               | 219 |
| 10.3. Експертиза у сфері цивільного захисту .....                                                                                           | 226 |
| 10.4. Державний нагляд (контроль) з питань цивільного захисту .....                                                                         | 230 |
| 10.5. Страхування .....                                                                                                                     | 232 |
| Розділ 11. Забезпечення техногенної безпеки .....                                                                                           | 237 |
| 11.1. Джерела небезпеки виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру .....                                                       | 237 |
| 11.2. Забезпечення техногенної безпеки органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання .....         | 341 |
| 11.3. Вимоги щодо дотримання техногенної безпеки .....                                                                                      | 347 |
| 11.4. Автоматизована система раннього виявлення загрози виникнення надзвичайних ситуацій та оповіщення населення у разі їх виникнення ..... | 352 |
| 11.5. Віднесення міст та суб'єктів господарювання до відповідних груп і категорій цивільного захисту .....                                  | 364 |
| Розділ 12. Забезпечення пожежної безпеки .....                                                                                              | 368 |
| 12.1. Заходи щодо забезпечення пожежної безпеки .....                                                                                       | 370 |
| 12.2. Погодження нормативних та нормативно-технічних документів .....                                                                       | 383 |
| 12.3. Дотримання вимог пожежної безпеки під час проєктування, будівництва та реконструкції об'єктів виробничого та іншого призначення ..... | 384 |
| 12.4. Призначення і завдання пожежної охорони .....                                                                                         | 387 |
| 12.5. Державна пожежна охорона .....                                                                                                        | 388 |

---

|                                                                                                                                                                                                                                                                           |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 12.6. Відомча пожежна охорона .....                                                                                                                                                                                                                                       | 388 |
| 12.7. Місцева пожежна охорона .....                                                                                                                                                                                                                                       | 394 |
| 12.8. Добровільна пожежна охорона .....                                                                                                                                                                                                                                   | 399 |
| <i>Розділ 13. Державний нагляд (контроль) у сфері</i><br><i>техногенної та пожежної безпеки</i> .....                                                                                                                                                                     | 405 |
| 13.1. Центральний орган виконавчої влади, який здійснює<br>державний нагляд у сфері техногенної та пожежної<br>безпеки, і його повноваження .....                                                                                                                         | 405 |
| 13.2. Державні органи та суб'єкти господарювання,<br>аварійно-рятувальні служби, щодо яких здійснюються<br>заходи державного нагляду (контролю) у сфері<br>техногенної та пожежної безпеки, цивільного захисту.<br>Способи здійснення державного нагляду (контролю) ..... | 421 |
| 13.3. Санкції за порушення вимог законодавства<br>з питань техногенної та пожежної безпеки .....                                                                                                                                                                          | 431 |
| 13.4. Підстави для видачі центральним органом<br>виконавчої влади, який здійснює державний нагляд<br>у сфері техногенної та пожежної безпеки, приписів,<br>постанов і розпоряджень .....                                                                                  | 432 |
| 13.5. Підстави для зупинення роботи підприємств,<br>об'єктів, окремих виробництв, цехів, дільниць,<br>експлуатації машин, механізмів, устаткування,<br>транспортних засобів .....                                                                                         | 435 |
| Термінологічний словник .....                                                                                                                                                                                                                                             | 439 |
| Список літератури .....                                                                                                                                                                                                                                                   | 448 |

---

## ВСТУП

Високі темпи науково-технічного прогресу у світі створили умови для бурхливого розвитку атомної енергетики, нафтогазової, хімічної, біохімічної та інших галузей. Це привело до різкого зростання концентрації підприємств цих галузей виробництва. Залізничний та інші види транспорту країни щодоби перевозять тисячі тонн вибухонебезпечних і хімічно небезпечних речовин, також по території країни проходять сотні кілометрів аміако-, нафто- і газопроводів. У цих умовах різко зросла вірогідність виникнення великих виробничих аварій і катастроф, які призводять до надзвичайних ситуацій (НС), що створюють реальну загрозу для здоров'я і життя людей. Крім того, існують небезпеки воєнного характеру та не виключені терористичні акти.

Не менший збиток і загибель людей спричиняють стихійні лиха: землетруси, повені, урагани, бурі, смерчі, лісові пожежі та ін.

Таким чином, перед країною гостро стоїть проблема захисту населення в умовах НС мирного і воєнного часу.

Згідно із ст. 3 Конституції України забезпечення життя та здоров'я громадян є обов'язком держави, адже людина є найбільшою цінністю.

Цивільний захист (ЦЗ) – це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від НС шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період.

---

## ***Розділ 1. ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ***

### **1.1. Історія виникнення та розвитку цивільного захисту в Україні**

Система ЦЗ населення у світі та в нашій країні зокрема пройшла кілька етапів свого розвитку і спочатку була жорстко прив'язана до воєнного часу. Ще під час Першої світової війни німецька армія вперше в історії війн застосувала хімічну зброю у вигляді газової атаки хлором (22 квітня 1915 р.). Її жертвами стали 5 тис. французьких та бельгійських солдатів. У 1917 р. недалеко від бельгійського міста Іпр німецькі війська проти французьких застосували газ, що отримав назву «іприт». Загроза ураження такою зброєю нависла не тільки над військами, але й над населенням прифронтових районів.

Уперше можливість дезорганізації тилу з'явилася в роки світової війни (1914–1918 рр.), коли в ході воєнних дій знайшла застосування бойова авіація, здатна завдавати ударів по населених пунктах у тилу противника. Ця обставина викликала необхідність організації захисту великих міст від ударів з повітря. Поряд з активними заходами протиповітряної оборони, здійснюваної військами, до участі в заходах, що забезпечували захист населення і промислових підприємств від

нападу з повітря та швидку ліквідацію наслідків авіаційних нальотів, стало залучатися населення. Це привело до створення системи місцевої протиповітряної оборони (МППО), яка залучала мирне населення міст і до 1961 р. була фундаментом цивільної оборони (ЦО).

Перші заходи МППО були здійснені в Петрограді в березні 1918 р. після першого повітряного бомбардування міста німецькою авіацією. До участі в заходах МППО в роки громадянської війни залучалися жителі ряду інших великих міст при виникненні загрози повітряних нальотів. З урахуванням досвіду громадянської війни і зростаючого військового значення авіації, починаючи з 1925 р. були прийняті масштабні рішення, спрямовані на утворення загальнодержавної протиповітряної оборони, яка будувалася на використанні активних засобів боротьби (винищувальна авіація, зенітна артилерія, зенітні кулемети) і заходів пасивної оборони (будівництво сховищ, укриттів та ін.). Крім того, була видана постанова «Про заходи протиповітряної оборони при будівлях у 500-кілометровій прикордонній смузі». У межах цієї зони, обумовленої радіусом дій бойової авіації того часу, пропонувалося в ході нового будівництва здійснювати відповідні інженерно-технічні заходи щодо захисту населення та об'єктів народного господарства. Наступного року Рада праці та оборони СРСР прийняла постанову, що зобов'язувала проводити заходи з протиповітряної оборони на залізницях у межах небезпечної зони. Зокрема, при залізничних станціях повинні були будуватися сховища й створюватися спеціальні формування протиповітряного та протихімічного захисту.

У 1927 р. було видано постанову «Про організацію повітряно-хімічної оборони території СРСР». Згідно з цією постановою територія країни була розділена на прикордонну (небезпечну) зону і тил. Усі міста в прикордонній зоні стали



іменуватися містами-пунктами протиповітряної оборони (ППО). У тому ж році в Москві, Ленінграді, Баку, Києві та Мінську було створено спеціальні курси з підготовки керівних кадрів повітряно-хімічної оборони для потреб цивільних наркоматів.

У затвердженому в 1928 р. Наркомом з військових і морських справ першому Положенні про протиповітряну оборону СРСР було записано, що протиповітряна оборона має призначенням захист територій від повітряних нападів з використанням для цієї мети сил і засобів, що належать як військовому, так і цивільним відомствам та відповідним громадським оборонним організаціям. У зв'язку з цим виникла необхідність організації навчання населення захисту від повітряного та хімічного нападу. Виконанням цього завдання займалися головним чином Товариство сприяння обороні, авіації та хімії, Союз товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, які навчали сотні тисяч активістів МППО.

Масова підготовка населення з протиповітряної оборони і протихімічного захисту дозволила створити до 1932 р. понад 3 тис. добровільних формувань МППО. Понад 3,5 мільйона чоловік було забезпечено протигазами, для укриття населення в загрозовій зоні було підготовлено кілька тисяч бомбосховищ і газосховищ. Проводилися заходи щодо світломаскування міст у небезпечних зонах та зі створення системи оповіщення населення про загрозу нападу.

Таким чином, необхідні організаційні та матеріальні передумови для створення єдиної загальнодержавної системи МППО в країні до 1932 р. були створені. Тим часом зростання можливостей бойової авіації з нанесення ударів по об'єктах глибокого тилу вимагало подальшого вдосконалення організації захисту населення й територій.

4 жовтня 1932 р. вийшло нове Положення про протиповітряну оборону СРСР, згідно з яким МППО була виділена в самостійну складову частину всієї системи протиповітряної оборони держави. Цей акт ознаменував утворення МППО країни, основи майбутньої ЦО, яка призначалася для забезпечення захисту населення від повітряного нападу противника.

Основними завданнями МППО були: попередження населення про загрозу нападу з повітря та оповіщення про можливі загрози; здійснення маскування населених пунктів та об'єктів народного господарства від нападу з повітря (особливо світломаскування); ліквідація наслідків нападу з повітря, в тому числі із застосуванням отруйних речовин; підготовка бомбосховищ та газосховищ для населення; організація першої медичної й лікарської допомоги постраждалим у результаті нападу з повітря; надання ветеринарної допомоги постраждалим тваринам; підтримка громадського порядку та забезпечення дотримання режиму, встановленого органами влади і МППО в небезпечних районах. Виконання всіх цих завдань передбачалося силами і засобами місцевих органів влади й суб'єктів господарювання.

Заходи ППО і протихімічного захисту проводилися в повному обсязі лише в тих містах і на тих промислових об'єктах, які могли опинитися в радіусі дії авіації противника, для них же створювалися штаби, служби і формування МППО.

Організаційна структура МППО визначалася її завданнями. Оскільки вона була складовою частиною всієї системи ППО, загальне керівництво нею в країні здійснювалося Наркоматом з військових та морських справ, а в межах військових округів – їх командуванням.

Для вирішення завдань МППО організовувалися відповідні сили – військові частини МППО, які підпорядковувалися

командуванню військових округів, і добровільні формування МППО: в міських районах – дільничні команди, на підприємствах – об'єктові команди, при будинках – групи самозахисту. Формування МППО створювалися з розрахунку: 15 осіб від 100–300 робітників та службовців – на підприємствах і в установах, від 200–500 жителів – при будинках. Дільничні команди складалися з різних спеціальних формувань, а групи самозахисту, як правило, з шести підрозділів: медичного, аварійно-відновлювального, протипожежного захисту, охорони порядку і спостереження, дегазаційного та обслуговування сховищ. Дільничні команди та групи самозахисту підпорядковувалися начальнику відділення міліції.

Підготовка кадрів для МППО здійснювалася на спеціальних курсах, а навчання населення – через навчальну мережу громадських оборонних організацій.

З метою вдосконалення форм розповсюдження санітарно-оборонних знань і навичок були введені нормативи комплексу «Готовий до санітарної оборони!» – для дорослих і «Будь готовий до санітарної оборони» – для школярів. Упровадження цих нормативів покладалося на комітети Союзу товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Незадовго до початку Другої світової війни були завершені створення та підготовка різних служб МППО: оповіщення і зв'язку, медико-санітарної, охорони порядку та безпеки, сховищ, транспортної, торгівлі й громадського харчування, водопостачання та каналізації, відновлення будівель, доріг і мостів, світломаскування. Служби створювалися на базі відповідних підприємств та організацій міських органів влади; в їх роботі брали участь багато фахівців, які мали у своєму розпорядженні значні матеріальні та технічні ресурси.

Пізніше (7 жовтня 1940 р.) керівництво МППО було передано Наркомату внутрішніх справ СРСР, у складі якого було створено Головне управління МППО.

22 червня 1941 р. всі штаби, служби та сили МППО були приведені в бойову готовність. Важливу роль у мобілізації МППО для успішного вирішення завдань, які постали у зв'язку з нападом фашистів, відіграла постанова Ради народних комісарів (РНК) СРСР від 2 липня 1941 р. «Про загальну обов'язкову підготовку населення до протиповітряної оборони». Згідно з цією постановою всі громадяни від 16 до 60 років повинні були оволодіти необхідними знаннями з МППО. Крім того, чоловіки від 16 до 60 років і жінки від 18 до 50 років були зобов'язані входити до груп самозахисту.

У роки війни МППО стрімко набирала силу. Чисельність її формувань перевищила 6 млн осіб; дільничні формування були реорганізовані в міські військові частини МППО, а число інженерних протихімічних військових частин значно зросло.

У післявоєнний період було введено в дію нове Положення про МППО, в якому уточнені завдання та організаційна структура МППО з урахуванням усього позитивного досвіду попередньої діяльності.

Поява в арсеналі збройних сил США ядерної зброї та швидке нарощування її запасів змусили в 1956 р. знову переглянути організацію МППО, вона вперше була названа системою загальнодержавних заходів, що здійснюються з метою захисту населення від сучасних засобів ураження, створення умов, які забезпечують надійність роботи об'єктів народного господарства в умовах нападу з повітря, та проведення рятувальних і невідкладних аварійно-відновлювальних робіт. У цей час на МППО покладалася відповідальність за організацію підготовки всього населення країни з протиповітряної оборони, протиатомного, протихімічного і протибактеріологічного захисту. Начальником МППО залишався Міністр внутрішніх справ СРСР, начальниками МППО в союзних та автономних республіках були міністри внутрішніх справ,

у міністерствах і відомствах керівництво покладалося на виконком Рад депутатів. Найбільш масовими силами МППО стали формування республіканських, крайових, обласних і районних служб МППО – загони, бригади, команди і т. д. Були переглянуті також способи захисту населення та об'єктів народного господарства.

У 1961 р. була утворена ЦО, що являла собою систему загальнодержавних оборонних заходів, здійснюваних з метою захисту населення та об'єктів народного господарства в НС мирного та воєнного часу, підвищення стійкості функціонування об'єктів господарства, а також проведення рятувальних та інших невідкладних робіт при ліквідації наслідків стихійних лих, аварій (катастроф) і в осередках ураження.

Для організації робіт з ліквідації наслідків стихійних лих, аварій (катастроф), забезпечення постійної готовності органів управління і сил для ведення цих робіт, а також для здійснення контролю за розробкою та реалізацією заходів з попередження НС у мирний час створюються Державна комісія Кабінету Міністрів СРСР з надзвичайних ситуацій та комісії з надзвичайних ситуацій (КНС) при радах міністрів союзних республік, виконкомах крайових, обласних і міських Рад народних депутатів. При них створюється постійний робочий орган на базі штабів і служб ЦО. Рішення КНС під час НС є обов'язковими для виконання всіма організаціями і підприємствами, розташованими на відповідній території.

У 70–80-х рр. XX ст. ЦО була орієнтована в основному на дії в умовах ведення війни із застосуванням зброї масового ураження. Це було обумовлено політичною ситуацією того часу. Разом з тим час та обставини вимагали повороту всієї системи ЦО до проблем, пов'язаних з попередженням і ліквідацією наслідків стихійних лих, аварій та катастроф, рятуванням та збереженням життя людей у мирний час.